

5. DEMOKRAT PARTİ YÖNETİMİNDE EKONOMİ

Demokratik bir iktisat siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetini gözeten, hususi teşebbüsü esas tutan bir sistem olarak ifade edilebilir. Bugünkü iktidar, bu umumi görüş çerçevesi dahilinde kalarak, devlete ancak, iktisadi mevzularda, muayyen vazife verilmesini bir esas olarak kabul etmekte, ve devletin başlıca vazifesinin daha ziyade, iktisadi faaliyetleri teşvik, tanzim ve murakabe etmekten, aynı zamanda hukuki ve iktisadi her türlü imkanları ihzar ederek, hususi teşebbüise geniş ve emin iş sahası temin eylemekten ibaret olduğu kanaatindedir.

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Büyük Millet Meclisi konuşması,
1 Kasım 1952

Demokrat Parti iktidarı, beynelmilel ticari ve iktisadi münasebetlere iştirak etmenin ve bu iştirake imkan verecek lüzumlu iklim ve mevzuatı hazırlamanın tam manasıyla demokratik bir hareket olacağı kanaatinde idi. Demokratik rejimden ve demokratik zihniyetten beklenen şey, memleketi kendi kabuğu içerisine çekmek değil, Türkiye'yi hürriyet ve demokrasi aleminin, siyaseten olduğu kadar iktisaden de bir uzvu haline getirmektir.

R. Kokud, Demokratik Rejim Matbuat-Muhalefet Hürriyet
Suistimali [Ank. 1959]

Devletçilik ve Muhalefet 1945-1950

Cumhuriyet Halk Partisi tekeline meydan okuyan ilk partiyi kuranın bir politikacı değil, bir sanayici olması dikkate değerdir. Ağustos 1945'te Milli Kalkınma Partisi'ni kuran Nuri Demirağ, serbest girişime derinden inanan ve CHP'nin devlet müdahalesi ya da devletçilik politikasına sert bir şekilde karşı çıkan biriydi. Demirağ'a göre Partisi, "milletin devletçi idareden çektiği bin bir türlü sefalet, felakete ve adaletsizliğe son vermek için"¹ kuruldu. Çok az destek gördü ve Demokrat Parti tarafından kısa sürede gölgede bırakıldı.

Demirağ, CHP'ye muhalefetin sadece dar anlamda siyasi olmadığını, aynı zamanda ülkenin maddi olarak kalkınması ile ilgili ekonomik konularla da ilgili olduğunu ve bunun ön koşulunun da iktidar olduğunu kanıtlamayı başardı. DP'lilerin yürüttüğü mücadelede bu boyut, Seçim Kanunu, ya da anti-demokratik yasaların değiştirilmesi gibi siyasi konuların arasında çoğunlukla kayboldu. Yine de ekonomik sorun, hem CHP, hem de muhalefet partileri için öncelikli konu halini almıştı.

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca sürdürmek zorunda kaldığı pahalı fakat yaşamsal önemde silahlı tarafsızlık nedeniyle yoksul düşmüştü. Savaş, savaşan ülkeler için de pahalıydı; ne var ki, Türkiye'nin durumu bir anlamda daha kötüydü, çünkü hızlı bir telafi için gerekli ekonomik altyapıdan yoksundu. Ülke gelişmeye başlamadan önce bu temel atılmalıydı.²

Bütün partiler, ekonomik durumun ciddiliğini ve düzeltmek için hemen önlemlerin alınması gerektiğini kabul ediyordu. Ekonomik doktrin konu-

1 Tunaya, *Partiler*, 641. Bkz. Bölüm 2 ve Lewis, *Emergence*, 383. Nuri Demirağ (1886-1957) bir banker olarak hayata atıldı. 1936'da bir uçak fabrikası kurdu ve sanayide önemli bir şahsiyet oldu. 1945'te politikaya girdi ve 1954'te Sivas'tan milletvekili seçildi. 1938 rakamları 100 olarak alınırsa, 1938 ile 1945 yılları arasında Türkiye'nin milli geliri 100'den 77'ye; kişi başına geliri 100'den 69'a; tarımsal üretimi 100'den 74'e düştü; bu durum savaş yıllarındaki genel ekonomik gerilemeyi yansıtır. Bkz. OECD, *Country 2 Reports on the Organization of Scientific Research: Turkey* (Paris, 1964), 19 ve çeşitli yerlerde.

sunda önemli hiçbir düşünce ayrılığı yoktu ve birçok CHP'li, devletçiliğin dogmatik bir şekilde izlenecek ekonomik bir sistem olmadığını anlıyordu. Geçmişteki kötü yönetimlerin sonucu olan ekonomik geri kalmışlığın üstesinden gelmek için devletçiliğe yönelinmişti. Amacı hiçbir zaman özel sektöre karşıtlık olmamıştı; gerçekte, devletçiliğin amaçlarından biri, yakın bir gelecekte ekonomide egemen faktör olarak devletin yerini alabilsin diye özel sektöre yardım etmek ve büyümesini teşvik etmek olmuştu.³ Sorun, diyordu Sadak, devletçiliğin sınırlarının hiçbir zaman belirlenmemiş olması ve zaman zaman bunun liberal ekonomik kavramlarla çatışır hale getirilmesiydi. Devlet iki sektör için ayrı işlevler tasarlayamadı -özel sektördeki güvensizliğin başlangıçtaki nedeni. İki sektörün işlev ve sorumlulukları tanımlanmış olsaydı, Türkiye bir karma ekonomi kurma yoluna girebilirdi.

Sadak'ın devletçilik yorumu teoride doğrudu. Fakat bürokrasinin ekonomi üzerinde kurduğu hakimiyet, devletçiliğin başlangıçtaki hedeflerini zedeledi. Bürokratlara statükonun devam ettirilmesinde geniş çıkarlar sağladığı için, devlet sektörü üstünlüğünü kurdu. Menderes, Mecliste şunları söylerken, durumu doğru teşhis ediyordu:

Eski iktidarın tek parti hakimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatleri onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir...

Böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen arttırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsal hayatını kısırlaştırarak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır.⁴

Sadak bile, CHP'nin bürokrat kanadının devletçiliği, iktisadi devlet teşekküllerinin öncelikli motivasyonunun kâr olmadığı "devlet sosyaliz-

3 Necmettin Sadak, *Akşam*, 16 Aralık 1945. Devletçilik üzerine tartışmalar için bkz. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 1923-1950 (1962).

4 Menderes'in 29. Mayıs 1950 tarihli program konuşması, Öztürk, *Hükümetler*, 348-9'da.

mi”nden “devlet kapitalizmi”ne dönüştürmek istediğini belirtmişti. Bu durumda devlet özel sektörle rekabet edecekti ve bu önceki sistemden daha kötü olurdu.

Devletçilik, kırkların sonundan itibaren ciddi bir değişim sürecine girdi ve muhalefet partilerinin politikalarından çok, Marshall Yardım programı buna itilim verdi. Amerikan yardımını, Türkiye’nin ekonomik politikalarının Amerikancı eleştirisi izledi ve hükümet bunu dikkate almada gecikmedi. İlişkiler gelişip Ankara daha çok Amerikan yardımına bağımlı hale gelince, “daha iyi bir anlayış sağlamak ve ekonomik yardımı gerekçelendirmek için iç rejimin Amerika Birleşik Devletleri’nin daha fazla hoşuna gitmeye çalışması gerektiği”⁵ anlaşıldı. Türk hükümetine tavsiyelerde bulunmak üzere gelen Amerikan ekonomik misyonu üyeleri özel sektör mensuplarıydı ve doğal olarak Türk hükümetini devletçilikten uzaklaşmaya yönlendirdiler. 1948’de Türk ekonomisi ile ilgili bir araştırmayı yöneten Max Thornburg’un faaliyeti, “devletçiliğe son verip serbest girişimden yana olmanın... Amerikan yardımının önkoşulu olması gerektiğine [ve bunun] geniş ve etkili bir görüşme üzerinde [hem Türk hem Amerikan] etkisi olacağına inanmasından ötürü”⁶ anlamlıydı.

Ekonomi ile politika arasında sıkı bir bağ vardır ve DP’liler serbest girişim olmadan demokrasiyi kurmanın imkansız olduğuna inanıyorlardı. Devlet sektörü özel sektörün gereklerine bağımlı hale gelinceye kadar siyasi demokrasinin güvencede olamayacağı düşüncesi, ancak üretim araçlarının özel sahipliğine son verilmesiyle siyasi iktidarın pekiştirilebileceği şeklindeki komünist doktrinin sadece bir başka yanıydı. DP’liler için iğrenç

5 Robert Kerwin, “Private Enterprise in Turkish Industrial Development”, *MEJ VII* (1951), 24. Kerwin, Türk sanayini incelemek üzere 1948’de Türkiye’ye geldi. 1950’de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasına girdi ve doktora tezi “Etatism and the Industrialization of Turkey”i (1956) yazdı.

6 Kerwin’in makalesi (bir önceki not), 24. Ayrıca bkz. Max Thornburg ve diğerleri, *Turkey: an Economic Appraisal* (1949). Thornburg, California Standard Oil Company’nin Mühendisler Kurulu Başkanı ve ABD Dışişleri Bakanlığının petrol danışmanıydı. 1956’da Menderes, ekonomik konularda kendi danışmanı yaptı.

olan devlet mülkiyeti değil, devlet girişimlerinin özel sektörle çok az ilgisi bulunan “müdahaleci kapitalist, tekelci bir bürokrasi” tarafından yönetilmesi olgusuydu. Politikacıların yöneticiler üzerindeki hegemonyasını tesis etmek için, siyasi sistemin değiştirilmesi gerekiyordu.

1946 ile yenildikleri 1950 yılları arasında CHP'liler, Türkiye'de liberal bir ekonomik sistem kurmak için birçok önlem aldılar. 1946'nın “7 Eylül kararları,” bu yöndeki ilk adımdı. Kasım ayının sonunda Başbakan Peker, hükümetin bütün önlemlerinin rekabet ve serbest liberal sistem ilkelerine dayandığını basına söyledi.⁸ DP'liler serbest girişimin mezzetlerini yüceltirken, CHP'liler devlet mülkiyeti yapısını yavaş yavaş bozuyordu. Süreç ihtiyatlıydı; çünkü, partide devletçilerle liberaller arasında liberallerin zafiriyle sonuçlanan bir mücadele vardı. DP'liler iktidara geldiğinde, bir dizi ekonomik düzenleme zaten yapılmış durumdaydı ve bunlar DP'nin ekonomik politikasının temelini oluşturdu. İki rakip partinin seçim bildirgelerinde temel hiçbir farklılık yoktu.⁹ Ne var ki, Batı'da serbest girişimin şampiyonu olarak ilân edilen DP oldu.

DP'nin Devletçiliğe Yaklaşımı

İki partinin kendi politikalarını yürütme tarzında bir farklılık vardı ve DP'lilerin iktidarı almasından hemen sonra, bu açığa çıktı. Yeni bir parti olarak DP'nin geçmiş politikalarla hiçbir bağı ve farklı yönleri çeken hizipleri yoktu. Bu nedenle, önemli hiçbir sınırlama ve engelleme olmadan kapitalist kalkınma yolunu izleyebildi. DP'liler, tamı tamına CHP'lilerle aynı

7 Karpat, *Politics*, 172-3; Erhan Bener, “Foreign Trade Regime of Turkey”, ESSCB, *Foreign Trade and Economic Development* (1970), 174-5 içinde.

8 Türk basını, 1 Aralık 1946; *Ayın Tarihi*, Aralık 1946, 226-7.

9 CHP bildirgesi için bkz. Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri* (1963), 114-15. DP bildirgesi için bkz. *MEA 1/5* (1950), 149-50 ve *Ayın Tarihi*, Mayıs 1950, 53-61.

görevi tamamlamaya çalıştıklarını kabul etmiştiler, fakat bunu daha etkili bir şekilde yerine getirebileceklerine inanıyorlardı."

Partinin ekonomik politikasını, Menderes'in ilk kabinesinde İşletmeler Bakanı, ikincisinde Ekonomi ve Ticaret Bakan olan Prof. Muhlis Ete açıkladı. Mayıs 1950'de radyodaki bir seçim konuşmasında CHP'nin ekonomik politikasını ekonomik ilkelere uymamakla eleştirdi ve kendi partisinin daha tutarlı olacağı vaadinde bulundu:

Bize göre devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetini koruyan ve iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan bir rejimdir.

Mahaza iktisadi sahada hususi teşebbüsü esas tutmak memleket ekonomisinde, devlet işletmelerine ve kooperatiflere yer vermemek manasına gelmemelidir.

Devlet işletmeciliğinden ziyade "devlet tanzimciliği" şeklinde anladığımız devletçilik, daha doğrusu devletin iktisat politikası devletin iktisatla olan alakası, muhtelif iktisat kollarının gelişmesi uğrunda ittihaz etmesi gereken teşvik, himaye ve murakabe tedbirleri şeklinde tecelli etmelidir.

Devlet tesis ve işletmeciliği tabiatı iktisası inhisarı mahiyette olan ve hususi teşebbüs ve sermayenin ele alamayacağı işlere, amme hizmetlerine hasredilmelidir.

Bize göre, hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadın sahibi aslî ferttir veya şirket halinde hususi teşebbüstür. Bizim tezimizde, devlet iktisadın içinde değil, üstünde vazife alır.

10 Celâl Bayar, aynı malzemeden helva yapan aşçılar benzeştirmesini kullandı; biri diğerini geçecekti ve bu biri, Bayar'a göre, DP'ydi. (Bayar'la görüşme).

Binaenaleyh devlet bundan böyle amme karakterine haiz olmayan sahalar da işletmeciliğe geçmemeli ve muhtelif sebepler tahtında kurduğu işletmeleri... muayyen bir plan dahilinde peyderpey hususi teşebbüslere ve kooperatif birliklerine devretmeye başlamalıdır.

Fakat esash ve müstakar bir iktisat politikası tanzim ve tedvin edebilmek için, memleket iktisadı bünye ve münasebetlerini tatbik etmek üzere, ilmi hüviyetleri veya iş hayatındaki başarılarıyla tanınmış iktisatçılardan mürekkep bir iktisadi araştırma merkezinin kurulmasını derpiş ediyoruz.¹¹

Muhlis Ete, kendi partisinin ekonomik politikasının geniş bir teorik ana çizgilerini verdi; Menderes kendi hükümetinin bunu izlemeye kararlı olduğunu gösterdi. Temel ilkeler aynı kaldı. Menderes'in ifadesi doğal olarak daha özgüldü ve esas vurgu ekonomik büyüme üzerineydi. Bunu başarmak için hükümet şunları yapmaya kararlıydı:

A) Bütçenin yatırım mahiyetinde olan kısmı, mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkanlarımızı da yalnız ve yalnız iştihsale matuf mevzulara tevcih etmek;

B) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve filli emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek;

C) Memlekette mevcut sermayenin ihtisale akmasını kolaylaştırmak;

Ç) Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmeyi şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3 – İktisadi cihazlarımız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

11 Kuruç, *İktisat*, 117; *Aynı Tarihi*, Mayıs 1950, 70-2.

4 – İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak...¹²

Menderes, daha önce Ete tarafından ifade edilen hususi teşebbüs konusundaki parti görüşlerinin pek çoğunu tekrarlıyordu. Hükümetin ticaret politikasına dönerken şunları ilân ediyordu:

Ticari sahada iç ve dış şartların müdahaleyi zorlamadığı hallerde işi serbest ve normal kaidelere [piyasanın] bırakmak asil olacaktır.

Her hal ve kârda dış ticaret rejimimize kati bir istikrar vermek lüzumuna şiddetle kaniyiz.¹³

Hükümetin, ekonominin modern sektörleri, sanayi ve ticaret ile ilgili politikasının teorik ve pratik ana hatları bunlardı. (“Geleneksel” tarım sektörü aşağıda tartışılıyor). Uygulamalarıyla geçmişten açıkça koparak, koşullar elverdiği kadar liberal olunmaya karardı.

Felsefe ve mizaç olarak DP’liler, eski rejimle bütünleştirdikleri bürokratik prosedürlere yabancıydılar. Devlet karşıtı bir platformdan iktidara geldiler ve içtenlikle kendilerini seçim vaatlerini yerine getirmeye mecbur hissediyorlardı. Dahası, ülkedeki birçok kötülükten tek partili devlet aygıtını sorumlu tutuyor ve bunu düzelttiklerinde ülkenin ilerleyeceğine inanıyorlardı. Devlete yönelik antipatileri, çok partili, yarışmalı siyasi yaşamın -devlet memurlarından çok iktidar partisi liderlerinin himayeciliği tekelleştirip devleti siyasi borçlarını ödemek ya da destekçileri ödüllendirmek için kullandığı- asli bir yanıydı. Bürokrasi aracılığıyla iş görmek, özel girişimcilik ve bireysel inisiyatif ruhuna, DP’lilerin savunduğu ilkelere aykırıydı. Bu nedenle, *par excellence* bürokratik bir süreç olan planlama kavramı, onlar için lanetli kavramdı. Gerçekte ise, hiçbir zaman bütünsel ekonomik plan

12 Öztürk, *Hükümetler*, 351-4; Kuruç, *İktisat*, 118-19.

13 Bir önceki not.

anlamında değil, daha çok bir program anlamında da olsa, “plan” terimini sık sık kullandılar.

Birinci Menderes kabinesinde Bayındırlık Bakanı olan General Fahri Belen, kendi bakanlığının önceki yönetim tarafından bir “plan üzerine” oturtulduğunu anımsıyordu. Demiryolu, karayolu, baraj ve su yolları ile ilgili Belen’in kendi programının temeli olarak kullanmak istediği etüt ve planlar vardı. Fakat önerileri kabinede takılıp kaldı. Bir asker olarak Belen, bürokratik yapı aracılığıyla plan yapma ve çalışmaya hazırlıktı. Sivil kabine arkadaşları öyle değildi. Başbakan Menderes, Belen’e bakanlığı için hazırladığı beş yıllık planın komünist ilkeye dayandığını söyledi.¹⁴

Belen, Menderes’in bakanlarla yabancı firmalar arasındaki görüşme ve ilişkilere çok sınırlı izin verdiğini de fark etti. Yabancı anlaşmalarla ilgili görüşmeleri bir Devlet Bakanı yürütüyordu ve bu durum, süreci profesyonel ve teknik olmaktan çok siyasi bir süreç haline getiriyordu. Bu uygulama, kısmen Türkiye’nin Batı ile, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’yle gelişen ekonomik ilişkileri tarafından dikte ettirildi. Amerikalı uzmanlar, ekonomik işlere devlet müdahalesi politikasını eleştirmiş ve “...serbest girişim Amerikan yardımının bir önkoşulu olmalıdır”¹⁵ diye vurgulamışlardı. Bu durum, diye belirtiyordu Kerwin, geniş ve etkili bir görüşme üzerinde etkili oldu ve bürokrasi etkiyi hemen hissetti. Bu uzmanlar, devlet memurlarından çok doğrudan politikacılarla görüşme ayrıcalığından başlangıçta memnundular; daha sonra Amerikan iş dünyasının, doğrudan Türk iş dünyasıyla görüşmesini koşul olarak öne sürdüler.

DP’nin zaferi, partinin devlete üstünlüğünün ve politikanın yönetime egemenliğinin tesis edilmesiyle damgalandı. Fahri Belen, “her girişimde planlamadan çok oy kokusu geliyordu...”¹⁶ diye yazdığında demek istediği budur. DP’liler -aynı durum CHP’liler için de belki eşit derecede geçerli

14 Belen, *Demokrasi*, 20.

15 Kerwin, “Private Enterprise”, *MEJ VII* (1951), 24.

16 Belen, *Demokrasi*, 17.

olurdu- önemli politik etkileri olacak ve ertesi seçimlerde oyları garanti edecek ekonomik projelere öncelik vermeye başladılar. Muhalefet partilerinin, DP'lilerin kurduğu çimento ve şeker fabrikalarını, kuruldukları yerlerin ekonomik olmamasını dikkate alıp "seçim fabrikaları" olarak nitelendirmeleri boşuna değil.¹⁷

Özel Sektör Gereğini Yapamıyor

Menderes, CHP'nin devlet kapitalizminden ayrı liberal bir kapitalizm yaratmanın salt bir yasa meselesi olduğu yanlısaması içindeydi. Menderes'e göre, hem kamu hizmeti gören hem de temel sanayiye oluşturan girişimleri devletsizleştiren önlemleri meclisten geçirse, işadamları ve sanayiciler gerisini yapacak ve hemen özel sektör ortaya çıkacaktı. 6 Temmuz 1950'de Muhlis Ete, hükümetin çimento ve briket fabrikalarından oluşan Sümerbank yapı sanayini devletsizleştirmeye işe başlayacağını ilân etti. Bunu tekstil sanayi izleyecekti. Potansiyel yatırımcılara çeşitli tercihler sunuldu. Girişimleri bütünüyle satın alabilir ya da devletle ortaklık kurabilirlerdi. Hükümet, içerde ve dışarıda özel girişim şirketleriyle ortak işlere girmeye, ya da bazı teşebbüsleri yerli ya da yabancı sermayeye kiralamaya da istekliyd.¹⁸

Ağustos'ta, devlet girişimlerinin bu transferini ve özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmak için, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. 125 milyon TL'lik sermayesini önde gelen ulusal ve yabancı bankalar temin etti; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, 9 milyon dolarlık bir borç verdi, Marshall Yardımı 37 milyon TL sağladı. Bankanın belirtilen hedefi "özel

17 Menderes, *Konuşmalar I*, 243; Eroğul, *Demokrat Parti*, 96.

18 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1950. "Devletsizleştirme" terimi, milli olmaktan çıkarma yerine tercih edildi; çünkü bizzat Türkler son zamanlara kadar, devlet ile millet arasındaki uçurumu farkında olmadan açığa vurarak millileştirmek yerine devletleştirmek terimini kullanıyorlardı.

sanayi kurmak, yerli ve yabancı sermayenin sanayiye girmesini teşvik etmek ve Türk sanayisinin dayandığı menkul değerleri özel ellere transfer edip orada muhafaza etmek”ti. Banka, üretken kapasitelerini genişletmele ve yenilemeleri ya da yeni üretim birimleri kurmaları isteğiyle sınırlamalara uzun vadeli krediler verdi. Firmalara teknik ve idari danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sundu ve özel sektör adına Marshall Yardımı Fonlarını yönetti.¹⁹

Menderes’in 1951’deki politikasını çözümleyen Bernard Lewis, şunları yazıyordu:

Şu anki hükümet politikası, devletçiliği bir bütün olarak ortadan kaldırmak değil, onu tedricen azaltmak ve sonunda özgül olarak devlet mülkiyetine uygun, ya da aynı şey olan özel sektör için çekici olmayan ekonomik faaliyet biçimleriyle sınırlamak gibi görünüyor...

... Buradaki temel soru şudur: devletçilik altında Türkiye’nin planlı imarı, eski koşullara ya da bir tür ekonomik sömürgecilğe geri dönme tehlikesi olmadan, sınırlanmasını ya da terk edilmesini gerektirecek kadar ileri gitmiş miydi?... Kuşkusuz, 20. yüzyılın ortalarında, Türkiye tarihinde kaçırılan 19. yüzyıl liberal kapitalizmine geri dönme ya da onu yakalama çabası tehlikesiz değildir.

Gerçekten, Türkiye’de liberal kapitalizm geliştirilmeden önce yanıtlanması gereken temel soru buydu. DP’liler, özel girişimcilik değerlerinin somut ifadesi olan toplumsal sınıfın çok küçük ve az gelişmiş olduğunu fark ettiler. Var olduğu kadarıyla böyle bir tabakanın faaliyetleri, egemen toplumsal davranışlar ve değerler tarafından engelleniyordu. Bu nedenle bütün iyi niyetlerine karşın, kendi programlarını uygulamada DP’lilerin güçlükleri vardı. Devlet sektörünü sınırlamanın uygun bir formülünü bu-

19 *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1950; Osman Okyar, “Industrialization in Turkey”, *MEA IV/6-7* (1953) 214-15; Eroğul, *Demokrat Parti*, 69.

20 “Recent Developments in Turkey”, *IA XXVII* (1951), 328 ve 329.

lamadılar ve işadamları yol açma güveninden yoksundular. Yeni hükümetin politikaları ile ilgili kaygılarından ötürü, ihtiyatla fırsat kolluyorlardı. Ticaretle uğraşan gruplar, kendilerine sunulan devlet girişimlerini satın almada Menderes'in beklentilerini boşa çıkardılar; aynı şekilde yeni sınıai yatırımlarını da arttırmadılar. Böylece, on yıl boyunca özel sektör çok yavaş bir şekilde büyüdü.

DP'liler, liberal kapitalizmin gelişmesine bağlanmışlardı, fakat hızlı ekonomik büyümeye olan bağılıkları daha büyüktü. Özel sektörden umduklarını bulamadıkları için, sınıai büyüme açısından olası bir alan olarak tekrar devlet sektörüne döndüler. Devlet girişimleri modernleştirildi ve üretim kapasiteleri arttırıldı;²¹ devlet sektöründen sorumlu bürokrasi bile on yıl içinde iki katına çıktı.²² Cumhuriyet'teki yazısında Nadir Nadi (7 Mayıs 1952), iktidar gerçekliklerinin DP'nin liberalizm iştahını kestğini fark etti. Yine de, hükümet başlangıçta planladığı kadar devlet girişimini özel sektöre devredemediyse de, bazı gelişmeler kaydedilmişti: özel sektöre tanınan fırsatların olumlu sonuçlarına işaret eden İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, devletin sahibi olduğu Sümerbank'ın bir zamanlar ülke ihtiyaçlarının yüzde 70'ini karşılarken, artık sadece yüzde 30'unu karşıladığını belirtiyordu. Bu, özel girişimin ne ölçüde büyüdüğünün bir göstergesiydi.²³

21 Okyar, *Industrialization, MEA IV/6-7* (1953), 215-16 ve makalesi, "Hususi Teşebbüs Mevzuunda ne Yapılacaktı, ne Yapıldı?" *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1951.

22 C. H. Dodd, *Politics and Government in Turkey* (1969), 50. Ayrıca bkz. Sadun Aren, *Ekonomi El Kitabı*, 3. baskı (1972), 159; burada 1950-1960 döneminde devlet ve özel sektördeki gelişmeler karşılaştırılıyor.

23 Ankara Radyosu, 15 Kasım 1952, *SWB /V/312/24* içinde. Menderes, bir bakıma farklı ve daha ayrıntılı bilgi veriyordu: "Sümerbank 1938'de tekstil ihtiyacımızın yüzde 60'ını karşılarken, şimdi sadece yüzde 40'ını karşılayabiliyor." *İbid.*, 8 Ocak 1953, *SWB /V/328/24* içinde.

Yabancı Sermayeye Bağımlılık

Bu kez devletçiliğe vurgu, kırklardaki kadar aşırı değildi. Özel girişimciliği geliştirmek için devlet sektörünü kullanmayı umut eden öncellerinden farklı olarak DP'liler, devlete sınırlı bir rol biçtiler. Özel sektörün hızlı büyümesine itilim verme görevini yerine getirmek için, yabancı sermayeye dayanmaya yöneldiler. Yine, DP politikalarını daha önce CHP'liler düşünmüştü: 22 Mayıs 1947'de Peker kabinesi, Türkiye'ye yabancı sermaye yatırımlarını kolaylaştıran bir kararname çıkarmıştı ve bunun yatırımcıları çekmeye yeterli olmadığı anlaşılınca, CHP'liler 1 Mart 1950'de, ilk Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu çıkardılar.²⁴

DP'liler, her şeyde yaptıkları gibi, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik sürecini de hızlandırdılar. Özel sektöre sempatik bakan bir hükümet iktidara gelir gelmez, yabancı paranın Türkiye'ye akacağını sandılar. Ne var ki, verli yatırımcılardan umduklarını bulamadıkları gibi, dışardan da belediklerini bulamadılar. Fakat iyimserdiler ve büyük miktarda yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek için -bunu Türk ekonomisi için yaşamsal görüyorlardı- sadece psikolojik iklimi değiştirmek gerektiğine inanıyorlardı.²⁵ Cumhurbaşkanı Bayar, New York'taki Calvin Bullock Forumu'nda bankacılar ve finans çevrelerinden oluşan dinleyicilerine şunları söylüyordu:

Gösterdiğimiz çaba ne kadar büyük olursa olsun, mali ve teknik kaynaklarımızın zenginlik kaynaklarımızdan gerekli hızda yararlanmaya yeterli olmadığını görüyoruz... Kaynaklarımızın daha hızlı bir şekilde üretime açılması gerekir. Yabancı sermayeyle bu mümkün olacaktır.²⁶

24 Aren, *Ekonomi*, 81-2; Kenan Bulutoğlu, *Türkiye'de Yabancı Sermaye* (1970), 154.

25 *Cumhuriyet*, 13 ve 16 Mayıs 1951. Eski DP'lilerle görüşme. Aynı davranış, CHP de dahil pek çok siyasi partinin taraftarları arasında egemendi.

26 Ankara Radyosu, 26 Şbt. 1954, *SWB IV/445/21-2* içinde; Recep Bilginer ve M. Ali Yalçın, ed. *Türkiye Reiscumhuru Celâl Bayar'ın Amerikan Seyahatleri*, 150.

2 Ağustos 1951'de DP'liler, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu liberalleştirerek, yabancı sermaye girişine itilim verme doğrultusunda ilk adımı attılar. Değiştirilen yasa, Türk sanayinde, enerji kaynaklarının (petrol dahil) ve madenlerin işletilmesinde, altyapı yatırımlarında ve ulaştırma alanlarında yabancı yatırımlara büyük teşvikler veriyordu. Dahası, yatırımcıların, yıllık kârlarının yüzde 10'unu döviz olarak kendi ülkelerine aktarmalarına olanak verildi.²⁷

O anda bile, bu yasanın sağladığı koşulların, ekonomide önemli bir değişiklik yaratacak derecede yoğun bir sermaye akışını çekmeye yeterli olmadığı pek çok kişi için açıktı.²⁸ Hükümet hemen bunun farkına vardı ve politikalarını daha da liberalleştirmeye karar verdi: yabancı yatırımcının önünde sallandırılan yem, Türkiye'nin petrol kaynaklarının işletilmesiydi. Sıtkı Yırcalı, hükümetin sermaye ve tekniklerini Türkiye ile birleştirmeye istekli yabancı firmalarla anlaşmalar yapacağını ilân etti. Bu önemli bir ödündü; çünkü, hükümet petrol gibi yaşamsal kaynakları devlet tekeli olarak koruma ilkesinden ayrılıyordu.²⁹

ABD Büyükelçisinin tepkisi dolaysız ve lehteydi. Texas'lı bir petrolcü olan Büyükelçi George McGhee, bu değişikliği düşünce olarak memnuniyetle karşıladı ve bunun, diğer birçok ülkenin petrol politikasında asli olarak var olan güçlüklerin bertaraf edilmesi açısından iyi bir örnek oluşturacağını söyledi. "Son otuz yıldır petrol araştırmalarını devlet tekeli altında yürüten ülkenin, şimdi yabancı firmaları ortaklığa davet ediyor olması olgusu, yeni bir ortak yatırım örneği oldu."³⁰ 22 Ocak 1953'te *Cumhuriyet*, bir California firmasıyla bir petrol rafinerisi inşa etme anlaşmasına varıldığı haberini verdi.

27 Türk basını, 2 Ağs. 1951; Bulutoğlu, *Yabancı Sermaye*, 155; Robinson, *Republic*.

28 Doçent Dr. Mehmed Oluç, "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu ile Hariçten Sermaye Akını Beklemeyelim", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1951.

29 Ankara Radyosu haberi, 29. 11. 1952, SWB IV/318/19-20 içinde ve Nadir Nadi, "Hükümetimizin Yeni Petrol Siyaseti" *Cumhuriyet*, 1. 12. 1952.

30 Ankara Radyosundan aktarma, 7 Aralık 1952, SWB IV/320/22 içinde.

ABD Temsilciler Meclisi Dış Ticaret Komisyonu Başkanı ve Chicago Inland Steel Company'nin Yönetim Kurulu Başkanı olan Clarence Randall, 26 Ağustos 1953'te Ankara'ya geldi. Yabancı sermayenin nasıl çekileceği konusunda hükümetle görüşmeler yaptı ve basına, yabancı yatırımlarla ilgili yasanın yeniden değiştirilmesi gerektiğini söyledi. Yeni yasa, yerli sermayeyle aynı haklara sahip olması gereken yabancı sermaye faaliyetleri üzerindeki bütün sınırlamalara son vermelidir. Döviz transferi konusunda hiçbir sınırlama olmamalı ve dış borsalarda Türk hisse senetlerinin kullanılmasının kolaylaştırılması için çaba gösterilmelidir. Türkiye'deki yatırım olanaklarını tanıttacak bir örgüte gerek vardı; hükümet devlet girişimlerini sınırlandırmalıydı; devlet girişimlerinin, yerli girişimcilerin ve yabancı kapitalistlerin "serbest rekabet ilkelerine dayalı eşit koşullar altında" faaliyet göstermelerine olanak tanımalıydı.³¹ *Ulus*, Başkan Truman, Amerika'nın yabancı ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için devleti kullandığı halde, Başkan Eisenhower'ın, aynı amaca ulaşmak için özel kapitalistleri tercih ettiği yorumunda bulundu.³² Hükümetin liberal beyanatları hemen sonuç getirdi. 10 Eylül'de Dünya Bankası, özel sanayiye finanse etmek için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'na yatırılmak üzere Ankara'ya 9 milyon dolarlık bir kredi vermeyi kabul etti.³³

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 18 Ocak 1954'te değiştirildi ve Petrol Kanunu 7 Mart'ta meclisten geçti.³⁴ Ülkede büyük bir iyimserlik havası vardı ve birçok kişi Türkiye'nin kalkınma yolunda dönüm noktasına ulaştığını sanıyordu.³⁵ Ülkeyi imar etmek için gerekli sermayenin dışardan

31 Ankara Radyosu; 29 Ağustos 1953, SWB IV/394/19 içinde; *Ulus*, 29 Ağustos ve *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1953.

32 *Ulus*, 29 Ağustos 1953.

33 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1953.

34 Bulutoğlu, *Yabancı Sermaye*, 155-6; Hershlag, *Turkey*, 152-5. Bu değişiklik, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Amerika'ya resmi ziyaretiyle çakıştı (27 Ocak-27 Şubat

35 1954). Bu ziyaretin amaçlarından biri daha fazla yardım ve yatırım sağlamaktı.

Örneğin bkz. Nadir Nadi, "Yabancı Kapital" ve "Köşeyi Dönen Türkiye", *Cumhuriyet*, 13 ve 14 Ocak 1954.

geleceği ve Türkiye'nin hemen gelişmiş dünyanın saflarına katılacağı umuluyordu. "Hiçbir milli ekonomi," diye ilân ediyordu Menderes, "yabancı sermaye olmadan gelişmemiştir. Bu nedenle, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu meclisten geçirmeyi vatanseverlik vazifemiz olarak görüyoruz."³⁶ DP'liler, Avrupa'nın yoğun Amerikan yardımı ve yatırımıyla gerçekleştirdiği ekonomik düzelmeye kanmıştı. Safça, aynı sürecin Türkiye'de de gerçekleşeceğine ve sanayileşmenin ve ekonomik kalkınmanın acı yanlarından sakınabileceklerine inandılar. Türkiye'nin ekonomik ilerlemesinin, yavaş yavaş güçlü bir temel yaratma sürecine değil, yan etkileri ülkenin bütün ekonomik yaşamını hemen kıskaç alacak olan ekonominin belli temel sektörlerinin büyümesine bağlı olduğuna inandılar.

Bütün teşviklere ve ödünlere karşın, yabancı yatırım düş kırıklığı yaratacak derecede düşük, Türkiye'nin kalkınması sorununa herhangi bir katkı sağlamaya yetersiz kaldı.³⁷ Ne ülkenin kaynaklarını geliştirip işletmek için gerekli sermayeyi sağladı, ne de artan işsizliği hafifletmek için istihdam yarattı. Yine de, Türk sanayindeki yabancı sermayenin etkisi, yatırılan sermaye miktarıyla bütünüyle orantısızdı. Yerli kapitalizmin daha güçlü ve daha gelişmiş yabancı ortaklar tarafından engellenmesiyle sonuçlanan, yabancı ve yerli girişimciler arasında ortaklık döneminin başlangıcı oldu. Ulusal bir Türk sanayi geliştirmek fiilen olanaksızdı -fakat ancak altmışlarda bu anlaşılmaya başlandı.

Tarım Sektörü

Sanayi, Türk ekonomisinin her zaman üvey çocuğu olmuş, vurgu sürekli tarım ve ticarete yapılmıştı. Bunun nedeni, kentlerde ticaret burjuvazisinin, kırsal kesimde toprak ağalarının siyasi gücüydü. Daha Cumhuriyetin kuruluşun-

³⁶ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1956. Menderes, CHP'nin DP'lilerin ülkeyi yabancılara sattığı ve kapitülasyonları geri getirdikleri suçlamasını yalanlamak için bu demeci verdi.

³⁷ Bulutoğlu, *Yabancı Sermaye*, 157-62; bkz. özellikle 1951-1960 arası yıllardaki yabancı yatırımların rakamlarını veren 158. sayfadaki tablo.

da Kemalistler, modernleşen bürokrasi, ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları arasında zımni bir ittifaka dayalı bir rejim kurdular. Bu nedenle, otuzlarda devletçiliğe başlandığında, bunun tarım ve ticarete değil sadece sanayide etkili olması şaşırtıcı değildir. Çeşitli cumhuriyet hükümetleri, toplumsal ve ekonomik kimi dengesizlikleri düzeltmek için bir toprak reformu yapma gereğinin farkında olmalarına karşın, hükümet ticari ve tarımsal faaliyetleri düzenleme doğrultusunda hiçbir girişimde bulunmadı.³⁸ Hem tüccarlar hem de toprak ağaları zamanla, özellikle de önemli servet biriktirdikleri savaş yıllarında, daha da güçlendi: ekonomik güçleriyle birlikte siyasi nüfuzları da arttı ve bu durum, iki büyük partinin savaş sonrasında izlediği politikalarda ifadesini buldu.

DP'liler tarımı kendi ekonomik politikalarının köşe taşı haline getirdiler ve bu durum, nüfusunun yüzde 80'i toprakta çalışan ve GSMH'sının yüzde 50-55'ini tarımdan sağlayan bir ülkede yeterince doğaldı.³⁹ Fakat sanayide olduğu gibi tarımda da DP'liler, yoğun sulama işlerine girişerek, ya da yeteri kadar gübre fabrikası inşa ederek Türk tarımı için bir altyapı yaratma doğrultusunda hiçbir çaba göstermediler. Bu, uzun erimli bir programı gerektirirdi; DP'liler ise hızlı üretim artışıyla ilgileniyorlardı. Kısa erimde politikaları çok başarılı oldu ve 1951 ile 1954 yılları arasında üretim hızla arttı. Ne var ki, üretimdeki artışın sadece yüzde 7'si ıslah çalışmalarından, yüzde 36'sı artan ekim alanlarından, yüzde 32'si hava koşullarından, yüzde 10'u makineleşmeden ve yüzde 10'u da taşımacılıktan kaynaklanıyordu.⁴⁰

38 Kuruç, *Iktisat*, 3, 44, 45, 46, 51, 79, 81, 1929 ile 1943 yılları arasında hükümetin önerdiği sekiz toprak reformunu aktarır. Ayrıca bkz. Aren, *Ekonomi*, 143-6. Hükümetin sanayiye yönelik tutumu, 1957'ye kadar bir Sanayi Bakanlığının olmaması olgusundan çıkarılabilir.

39 Menderes'in programı, Öztürk, *Hükümetler*, 356 içinde. Bu nokta her programda ve her konuşmada vurgulanıyordu. 1950-52 yıllarında GSMH'nın yüzde 11.9'unu sanayi, yüzde 37.6'sını hizmetler oluşturuyordu. Bkz. Aren, *Ekonomi*, 47.

40 H. Chenery ve diğerleri, *Turkish Investment and Economic Development* (1953), Osman Okyar, "Agricultural Price Policy: the Turkish experience," ESSCB, *Agricultural Aspects of Economic Development* (1965) içinde, 290-1'den aktarma. Ayrıca bkz. Eren, *Turkey Today -and Tomorrow*, 103.

Hükümet, tarım sektörünün satın alma gücünün artmasıyla bu durumun, sına i ürünlere ve tüketim mallarına talebi arttıracığına inanıyordu.

DP'liler var olan tarımsal mülkiyet yapısının korunmasından yanaydılar ve bu nedenle, 1945'te kabul edilen ve Mart 1950'de değiştirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanması yönünde hiçbir çaba göstermediler. Tarım Bakanı Nihat İyriboz'a göre, "Önceki idarenin çıkardığı Toprak Kanunu zararlıydı ve hiçbir faydası yoktu. Eskiden beri ortakçılık sistemi uygulanmıştı. Bu sistemde zengin toprak sahipleri küçük çiftçilere aynı kredi ve nakit verirdi. Toprak Kanunu buna son verdi ve toprak sahibi ile ortakçı arasında toprak çatışması yarattı. Şimdi ortakçılığı teşvik edecek ve mümkün olur olmaz topraksız köylüye toprak da vermeye çalışacak"lardı. Ve şu sözü veriyordu: "Büyük toprak korunacak ve Toprak Kanunu hayata geçirilecektir. Büyük arazilerin oluşmasına yardım edeceğiz ve hayvancılığın gelişmesini teşvik edeceğiz."⁴¹

Toprak ağalarını korumayı ve büyük araziler yaratmayı, Toprak Kanunu'nu "diriltme"yle uzlaştırmak hemen hemen olanaksızdı. Hükümet, 1947 ile 1962 yılları arasında yaklaşık 360.000 aileye 1.8 milyon hektar toprak dağıttı; fakat bunun sadece 8.600 hektarı özel topraklardan alındı.

41 Basın açıklaması, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1950. Toprak reformu sorunu üzerine bkz. Reşat Aktan, "Land Reform," ESSCB, *Agricultural Aspects* 317-34 içinde; Suat Aksoy, *Türkiye'de Toprak Meselesi* (1970); Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri* (1971). Bu konu üzerine başka bir görüş için bkz. A. J. Meyer, *Middle Eastern Capitalism* (1959), bölüm 5, "Turkish Land Reform: an Experiment in Moderation", 65-79.

Sencer'e göre (172-5), Nihat İyriboz'un işaret ettiği ortakçılık, Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde çok yaygındı. Bu sistemde toprak sahibi, bazen alet, çekim hayvanları ve tohumlukta birlikte toprak sağılardı, ortakçı toprağı işler ve toprak sahibine üründen bir pay vermekle yükümlüydü. Bu pay, yerel koşullara ve anlaşmaya bağlı olarak bölgeden bölgeye değişiyordu. Bazı bölgelerde toprak sahibinin payı yan yarıyaydı ve sisteme yancılık denilirdi. Marabacılıkta, toprak sahibi ürünün üçte birini ya da dörtte üçünü alırdı.

Dağıtılan toprağın neredeyse tamamı devlete aitti ve mera olarak zaten kullanılıyordu.⁴²

Bu plandan zarar görenler, geniş ölçüde ortak meraları kullanan topraksız ya da az topraklı köylülerdi. Birçok durumda, toprak sahibi olan aileler gerçekte bundan yararlanmadı; çünkü Yaşar Kemal'in belirttiği gibi, "Köylü, hükümetin verdiği toprak üzerinde de yine ortakçadır; hükümet toprak verdi, ağa da traktör."⁴³ Eskiden, ağa toprak verirdi, köylü de emeğini!

Ellilerin başında Türkiye'yi ziyaret eden Batılı bir antropolog şu gözlemlerde bulunuyordu: "Böylece makine, aletlerin ve hayvan gücünün [ortakçının sağladığı] yerini alıyor [ve toprak ağası] ortakçılık ilişkisindeki değişimi haklı göstermek için yüksek yatırım maliyetinden söz ediyor. Maraba genellikle fazla toprağı olmadığı için, yapacak daha az işi vardır; fakat daha az çalıştığı [için] yoksullaşır. Bazı toprak ağalarının zaten atmış olduğu sonraki adım, kendi topraklarını kiralanmış "operatörler"le (çoğunlukla

42 Bkz. Aktan, "Land Reform", ESSCB. *Social Aspects*, 26 içinde; Aksoy, *Toprak*, 65-7; Sencer, *Türkiye'de Köylülük*, 91, 1947-1962 yılları arasında toprak dağıtımındaki yıllık düşüşleri verir.

43 *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1955 (İtalikler Yaşar Kemal'in). Ağa terimi toprak sahipliğinden fazla bir anlam ifade eder. Feodalizmi çağırıştırır ve bazen köylerin sahibi olan ve köylülük üzerinde büyük bir yerel güç ve otoritesi bulunan insanları anlatır. Sözcüğün aşağılayıcı bir tonu vardır ve bazen, ücretli emekten çok ortakçılığın kullanıldığı modası geçmiş bir tarım biçimiyle birleştirilir. Tarımda makineleşmeye geçişle birlikte bu daha da geçerli olmaya başladı. Yarışmacı siyasi yaşamda ağalar çok önemli bir faktördü; blok halinde oy verdirdikleri için bütün partiler onların desteğini almaya çalışırdı. DP'yi devirdikten sonra ordu, "55 ağayı Türkiye'nin batısında zorunlu iskâna tabi tutarak ve sonra dağıtılmak üzere topraklarını müsadere ederek" Türkiye'nin doğusunda ağaların gücünü kırmaya çalıştı. "Büyük toprakların ve çoğunlukla birkaç köyün sahibi olan ve köylüler üzerinde feodal bir rol oynayan bu insanların gücünü kırmak, Atatürk'ün baş çabalarından biri olmuştu; fakat eski düzen 1960'ta olduğu gibi duruyordu - ve bugün 1963'te de duruyor... Koalisyon hükümeti, bu ağaların geri dönüp henüz dağıtılmamış olan topraklarını ve servetlerini yeniden elde etmelerine izin verdiğinde, ağaların politik gücünün etkisi açığa çıktı." Walter Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961* (1963).

ABD eğitilmiş) işlemek ve ortakçıyla ilişkiye son vermektir. Bu köylüler, tarım işçileri olarak ancak geçici iş bulabiliyorlar ve [diğer bölgelere] yerleştirilmek için hükümete bakıyorlar.”⁴⁴

Toprak reformu, salt bir sosyal adalet sorunu değildi; tarımsal üretimde istenen artış da buna bağlıydı. Var olan ortakçılık sistemi, toprak ağalarının kayıtsızlığını teşvik ediyordu; Tarım Bakanı'nın onayıyla çakışır gibi görünse de, ne toprak sahibini ne de ortakçıyı toprağı daha verimli hale getirme yönünde teşvik etmiyordu. Büyük toprak mülkiyeti, büyük toprak sahibine yeterli bir geliri garanti ediyordu ve üretimi arttırmak için daha fazla yatırım yapmasını teşvik edici hiçbir şey yoktu. Makineleşmeyle birlikte bir tarım emekçisi olma yolunda olan ortakçının da, artan verimlilikten fayda görmesi olası değildi.⁴⁵

Türk tarımındaki dramatik değişimi, makineleşme, özellikle de traktör kullanımı -gerçekte bazen aşırı kullanıldı- sağladı. Marshall Yardımı fonlarının kullanılması, 1948-1957 döneminde her yıl artmaya devam eden tarım makineleri ithalatını kolaylaştırdı:⁴⁶

<i>Yıl</i>	<i>Traktör</i>	<i>Bıçerdöver</i>
1940	1.066	57
1948	1.750	994
1952	31.415	3.222
1957	44.144	6.523
1962	43.747	6.072

44 Wolfram Eberhard, "Change in Leading Families in Southern Turkey," Louise E. Sweet, ed., *Peoples and Cultures of the Middle East II* (New York, 1970), 246-7 içinde. Eberhard'ın denemesi başlangıçta *Anthropos II* (1954), 992-1003'te yayımlandı.

45 Aktan, "Land Reform," ESSCB, *Agricultural Aspects*, 23 içinde.

46 Aksoy, *Toprak*, 71; Tablosu, hükümet rakamlarına dayanıyor. Sencer, *Türkiye'de Köylülük*, 117. Eren, *Turkey Today and Tomorrow*, 113-4, FAO'nun 1959 Türkiye raporundan aktarır ve hükümetin ithal ettiği traktörlerin Türkiye koşullarına uygun olmadığını gösterir.

Traktör yeni toprakların ekime açılmasını olanaklı kıldı ve 1948'deki 13.900.000 hektar ekili alan, 1959'da 22.940.000 hektara yükseldi. En hızlı artış, ekili alanların 14.542.000 hektardan 22.453.000 hektara ulaştığı 1950 ile 1956 yılları arasında gerçekleşti.⁴⁷

Bu yıllar, Türkiye'nin tahıl ihracatçısı olduğu Menderes onyılıının "altın yılları"ydı. Fakat böylesine çürük temellere dayalı bir "ekonomik mucize" çokmeye mahkumdu ve 1955'te durgunluk uç vermeye başlamıştı bile. Dört yıl içinde (1950-1953) ülke, yıllık ortalama yüzde 13 oranında hızlı bir ekonomik büyümeye tanık oldu. Bunun nedeni, büyük ölçüde tarım sektöründeki canlanmaydı. 1954'te büyüme oranı yüzde 9.5'e düştü ve ekonomik rejimin rasgele özelliğini açığa çıkardı. Bu bolluk yıllarını, fiyatların yaklaşık yılda yüzde 18 yükseldiği artan enflasyon yılları (1956-1959) izledi.⁴⁸ Onyılın sonunda, yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 4'e düşmüştü. Bu önemsiz büyüme oranına karşın, DP'liler kırsal kesindeki toplumsal ve ekonomik ilişkileri değiştirmeyi başardılar. Bu durum, özellikle Çukurova ve Ege-Marmara bölgeleri gibi geniş ölçüde makineleşmenin olduğu alanlarda geçerliydi.

Yaşar Kemal, Çukurova'da tarımın makineleşmesiyle gerçekleşen dönüşümü canlı bir şekilde betimledi. 1952'nin sonlarına gelindiğinde öküzün yerini traktör almış ve sürülmeyen bir karış toprak kalmamıştı. Fakat artan zenginlik ile büyüyen yoksulluk yan yana gitti. Traktör kullanmayı verimli kılmayacak kadar küçük toprak parçalarına sahip olanlar, artık çiftçilikle geçinemeyeceklerini anladılar. Bunların küçük bir bölümü büyük çiftliklerde şoför vb. olurken, büyük çoğunluğu tarım emekçisi oldu ya da kentlere göç etti. "Bundan sonra", diyordu bir köylü, "yeterli toprağı olma-

47 Sencer, *Türkiye'de Köylülük*, 110. Ayrıca bkz. D. Kayran, "The Plan and the Agricultural Sector," S. İkin ve E. İnanç, ed., *Planning in Turkey* (1967), 116-17 içinde; 1950-60 yılları arasında toprak kullanımı biçimindeki değişimleri gösteren bir tablo var.

48 Korkut Boratav, *Gelir Dağılımı* (1969), 186. Ayrıca bkz. Gülten Kazgan, "Structural Changes in Turkish National Income, 1950-60", Tefit M. Han, ed., *Middle Eastern Studies in Income and Wealth* (Londra, 1965), 148-67 içinde.

yan hiç kimse Çukurova'da yaşayamaz." Fakat, makineli tarım için altyapının yetersiz olduğu da açıktı ve Yaşar Kemal, haklı olarak yedek parça ve teknisyen yokluğunun Çukurova'yı bir "traktör mezarlığı"na çevireceğini öngörüyordu.⁴⁹

Göçün bir sonucu olarak, her zaman Türkiye'nin bir sorunu olan kırsal işsizlik ciddi boyutlara ulaşırken, aynı zamanda toprak ağaları da kendi topraklarını genişletebildi. Kentlere köylü göçü, hükümetin karşısına yeni sorunlar çıkarmaya başladı. Daha Ocak 1951'de, kırsal göçün bir sonucu olarak kentlerde bir milyondan fazla işsiz olduğu tahmin ediliyordu. "Bunun sonuçlarından biri, kent suçlarında bir artış oldu ve *Cumhuriyet*, büyük kentlere seyahate ve yerleşmeye sınırlar konulmasını önerdi.⁵¹

DP'liler, makineleştirme politikalarını, toprak ağalarına verdikleri cömert kredilerle desteklediler. Tarım Bankası aracılığıyla verilen bu krediler, 1945'teki 112 milyon TL'den 1950'de 412 milyon TL'ye ve 1960'ta 2.392 milyon TL'ye çıktı.⁵² Esasında kredi planı, 1945 tarihli Toprak Kanunu'nun bir

49 "Çukurova'da Traktör Dostları ve Traktör Düşmanları" ve "Çukurova'da Traktör Oburluğu", *Cumhuriyet*, 11 ve 21 Kasım 1952. Yaşar Kemal'in 1951-58 yıllarına ait Anadolu üzerine birçok yazısı *Bu Diyar Baştan Başa* (1971)'de toplanmıştır. Ayrıca bkz. Reşat Aktan, "Zirai İhtisalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi," *SBFD IX/1* (1954), 11-44; R. Robinson, "Tractors in the Village -a Study in Turkey," *Journal of Farm Economics*, Kasım 1952, 451-62; W. H. Pine, "Some Land Problems in Turkey," *Journal of Farm Economics*, Mayıs 1952, 263-7; K. Karpat, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Villages," *Social Research XXVII* (1960), 83-103.

50 *Cumhuriyet*, 6 ve 16 Ocak 1951.

51 "Asayiş Meselesi," *Ibid.*, 15 Aralık 1951. 1950'de toplam nüfusa oranı yüzde 18.5 olan kentsel nüfus 1960'ta yüzde 25.2'ye yükseldi. Bkz. Ruşen Keleş, *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu* (1972), 8 ve çeşitli yerlerde. Fehmi Yavuz, "Planning the Development of Villages and Cities," ESSCB, *Social Aspects of Economic Development* (1964), 38, farklı rakamlar verir. Kentsel nüfusun yüzde 25'ten (1950) 1960'ta yüzde 31.9'a çıktığını yazar. İkisi de artışın yüzde 6.8 olduğunu kabul eder. Louis Dollot, *La Turquie Vivante* (1957), 23, bazı önemli kent ve kasabaların 1927, 1950 ve 1955 yıllarına ait nüfus sayılarını verir.

52 Aksoy, *Toprak*, 67-73 ve Boratav, *Gelir*, 128.

parçası olarak oluşturulmuştu. İşlevi, toprak dağıtımından yararlanan köylülere, yeni topraklarını verimli bir şekilde kullanabilmeleri için kredi sağlamaktı. “Fakat”, diye yazıyor Eren, “Türkiye’de insan unsurunu minimize etme ve otomatik işleyen maddi faktörler bekleme genel eğilimi hakimdi. Cömert tarımsal krediler, vazgeçilmez bileşenleri olmadan verildi: artan verimlilik açısından eğitim bileşeni. Doğal olarak bu krediler de, ekonomik olmayan traktörler, radyolar, yeni elbise ve mobilyalar -tarım ürünleri artışıyla ilgisi olmayan eşyalar- satın almak gibi aşırı kapitalizasyona harcandı.”⁵³

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Türkiye misyonu, Haziran 1951’de Bayar’a raporunu sundu. Raporun, tarımsal gelişme ile ilgili önerileri uzun erimliydi ve verimliliği arttırmak için personel eğitimini, tohumluk deneyleri, suni gübre kullanımı vb. vurguluyordu. DP’liler bu önerileri benimsemedi; zamanımız yok diyorlardı ve hızlı sonuç veren politikaları tercih ettiler.⁵⁴

DP’liler, başka bir yolla da, yani üreticiler lehine gereği olmayan bir tarımsal fiyat politikası izleyerek de, üretimi teşvik ettiler. Aynı zamanda, tarımsal gelirler vergi dışı bırakıldı ve bunun sonucu olarak toprak ağaları zenginleşti ve önemli derecede servet biriktirdi.” Toprak Mahsulleri Ofisi, yüksek fiyat-tan hububat satın aldı. *The Economist*, 1949-1950 yılında çiftçilere ödenen 22.800.000 TL’lik meblağın, “son yedi ay içinde” [1954’ün] 519.165.000

⁵³ Eren, *Turkey Today -and Tomorrow*, 115. Bkz. Howard A. Reed: “Görelilik olarak ucuz satılmalarına karşın bu traktörlerin maliyeti, son zamanlardaki canlanmadan önce yıllık ortalama gelirleri 250 doları aşmayan ortalama köylü için inanılmaz bir miktar olan 10 ila 20 bin Türk lirası, 3.500 ila 7.000 dolar, arasındadır. Bu demektir ki, zengin köylüler ya da görelilik olarak az sayıdaki ağa bu traktörleri ve donanımları satın aldı. Bunlar, traktörleri kendileri için kullandıkları gibi, komşularına kiraya da veriyorlardı, dönüm başına ortalama 4 dolardan ekim yapıyorlardı...” Bkz. “A New Force at Work in Domestic Turkey,” *MEJ VII/1* (1953), 38.

⁵⁴ Bkz. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, *The Economic of Turkey* (1951). Bu raporun ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. Ömer Celâl Sarç, “International Bank Report on Turkey,” *MEJ VI/X* (1952), 336-40.

⁵⁵ Bkz. Okyar, “Agricultural Price Policy: The Turkish Experience,” *ESSCB, Agricultural Aspects*, 281- 320 içinde.

TL'ye yükseldiğini yazdı.*⁵⁶ Sonuç, tarım sektöründe gelir eşitsizliğinde artış ve buna eşlik eden tüketimde artış -ve bu nedenle de tüketim malları talebinde sürekli artış- oldu. Tarımın sübvansiyonu demek olan bu politika, hazineye yük bindirdi ve ellilerin ortasında zaten yüksek olan enflasyonu körükledi. Nitelik olarak politik bir yönelim olduğu için, hükümet seçimlerde yenilgiyi göze almadan bu politikadan vazgeçemedi.

Ticaret Sektörü

DP hükümetinin dış ticaret ve tarımda uyguladığı hızlı ve sağlam gelir elde etme politikası, iç ticarete de uygulandı. Böyle bir politika, Menderes Türkiye'sinde kâr elde etme ruhunun girişim ruhuna üstünlüğünü yansıtıyordu. Bu politikanın, titiz girişimci sınıfın büyümesi açısından olumsuz anlamını Sabri Ülgener belirtti:

Her türlü sınırlamalara dayalı bir politika, işadamlarından çok, profesyonel olmayan kişilere büyük kâr elde etme olanağı tanıdı. Bu da, eski değer kavramını muhafaza etmeyi cesaretlendirdi. Bu on dört yıl boyunca (1946-1960) izlenen politika, kârın uzun ve zahmetli bir çalışmanın sonunda kazanılabileceği düşüncesinin yaygınlaşmasını engelledi. Bunun yerine, [sadece] kişisel ilişkiler ve nüfuz aracılığıyla işin yürütülebileceği inancını besledi. Böylece, çabuk yoldan para kazanmak ve aynı kolaylıkta harcamak çok çekici oldu.

56 "Progress in Turkey's Villages," *The Economist*, 20 Mart 1954. Bu bolluk, eskiden bilinmeyen bir refah ve servet duygusu yaratarak kırsal toplumun diğer tabakalarına da yavaş yavaş yayıldı. DP'liler, ABD hükümeti desteğiyle kırsal kesimin yüzyıllık yalıtılmışlığına son vererek yol inşa programını da başlattı. Bkz. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society* (1964), 111-66.

57 Sabri Ülgener, "Value Patterns of Traditional Societies: The Turkish Experience," ESSCB, *Social Aspects*, 132-3 içinde. Ayrıca bkz. Thomas Balogh, *The Economics of Poverty* (New York) 1970, 195-6.

Türkiye’de, gelişmiş bir grup bilinci duygusuna sahip fakat, “kapitalizmin ruhu” diye tanımlanabilecek şeyden yoksun hoşnutsuz bir iş topluluğu vardı. Cumhuriyetin kuruluşundan beri bu grubun mensupları, hükümetin daima çıkarlarını dikkate aldığı güçlü bir politik lobi oluşturmuştu. Politikacılardan, bürokratlardan ve hatta subaylardan oluşan bu grup, sanayi kurma güç görevini devlete bırakıp, dikkatini daha kârlı bankacılık ve ticari faaliyetler üzerinde yoğunlaştırdı.⁵⁸ İkinci Dünya Savaşının sonunda bu lobi her zamankinden daha güçlüydü. Bazı eski DP’lilere göre, DP içinde bu lobiyi yöneten Kazım Taşkent, 9 Eylül 1944’te, Yapı ve Kredi Bankasını kurdu -ülkenin ekonomik ve siyasi yaşamında önemli bir rol oynamaya devam eden bir banka.⁵⁹

Hükümetin ekonomik politikalarından en fazla kazanç sağlayan gruplar, bu nedenle zengin toprak ağaları, bankerler ve tüccarlardı. CHP’lilerin 1946’da başlattığı dış ticareti liberalleştirme politikasını, kendi kalkınma programlarının ithalatta büyük bir artışı gerektirdiğine inanan DP’liler de sürdürdü. Kendilerinden önce ihtiyatlı CHP’lilerin koruduğu altın rezervlerini hemen eriten açık finansmanlı ithalat sürecini başlattılar.⁶⁰ Dahası, büyük miktarda dış borç aldılar ve dışardan yeni krediler almada artan güçlüklerle karşılaşmaya başladılar.

58 Türkiye İş Bankası’nın kuruluşu güzel bir örnektir. Türk devlet yapısının mensupları, bankayı bir servet kaynağı olarak gördüler. Bkz. Kapak konusu “İş Bankası Savcılıkta,” 7 Gün, 1/16, 27 Aralık 1972, 12-19; 7 Gün, 1/7 25 Ekim 1972, 17-21; Yeni Ortam, 9 Ekim 1973, 5; Doğan Avcıoğlu, *Devrim Üzerine* (1971), 104-5. İş Bankasının kurucusu olan Bayar, DP’yi kurarken çıkarlarını kollamakla zaman zaman suçlandı.

59 Bankanın 29. kuruluş yıldönümü münasebetiyle *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1973. Çok partili dönemde bankalar mantar gibi çoğaldı ve yayıldı; siyasi nüfuzları dikkate değerdi, zira siyasi partilerde ve kabinelerde temsilcileri hep vardı. Ne yazık ki, bunların rolünü inceleyen bildiğim hiçbir çalışma yok. Yine de Türk solu bunlara büyük önem verdi; örneğin bkz. Erim kabinesinin kuruluşunu “Büyük Burjuvazi Yeni Hükümeti Kurdu: Akbank ve Has Holding gitti -Koç Holding ve Yapı ve Kredi Bankası geldi.” başlığıyla veren *Proleter Devrimci Aydınlik* (no. 36, 30 Mart 1971).

60 Memduh Yaşa, “The Development of the Turkish Economy and Foreign Trade,” ESSCB, *Foreign Trade and Economic Development*, (1970), 48-50 içinde.

Piyasa değeri 10 ila 12 TL arasında seyrederken, 1946 ve 1958 devalüasyonları arasında 2.8 TL'de tutulan Amerikan dolarının değeri, yabancı malların ithalatını çok karlı bir iş haline getirdi.⁶¹ Fakat, Aralık 1955'te konuşan Menderes, yapay döviz kurlarının varlığını başka bir şekilde gerekçelendirdi ve devalüasyon yapmayı reddetti:

Paramızın değerini korumak açısından kararımız, her türlü aksine propaganda rağmen, paramızın değerinde hiçbir değişiklik asla yapmamak şeklindedir... Çünkü, paramızın değerinde herhangi bir değişiklik, ülkede üretime yatırılacak sermayenin maliyetinde artış, iç piyasada fiyatlar üzerinde suni bir baskı yaratılması, ürünlerimizin satışından ve ihracatımızdan elde edilen satın alma gücünün düşmesi, yabancı ülkelere karşı yükümlülüklerimizin ağırlaşması ve yükümüzün artması anlamına gelecektir.⁶²

Sadece, ucuz döviz ve ithalat belgesi alan siyasi nüfuz sahibi küçük bir grup, bu politikadan yararlanabildi. Yoksa bu politika, hükümetin desteklemek zorunda kaldığı sanayi ve ihracat için zararlıydı. Siyasi nüfuzu olmayan bona fide işadamlarının cesaretini kırdı, nüfuzlu vurguncuları ve spekülâtörleri cesaretlendirdi.

Enflasyon, 1954-1960

Dış ticaret politikasının yetersizlikleri, 1952'nin başlarında Menderes'e görünür olmuştu ve o yılın Eylül'ünde hükümet liberalizasyon politikasını yeniden değerlendirmeye başladı.⁶³ Fakat hükümetin aldığı önlemler, ne-

61 Kemal Kurdaş, "Basic Factors Impending a Rapid Growth of the Turkish Economy," ESSCB, *Capital Formation and Investment in Industry*, (1963); 22 içinde.

62 Hershlag, *Turkey*, 145'den aktarma.

63 Memduh Yaşa, "The Development of the Turkish Economy and Foreign Trade," ESSCB, *Foreign Trade and Economic Development*, 49 içinde.

denlerden çok belirtilere yönelikti. 1954'e gelindiğinde, ithalatın temel mallar ve hammaddelerle sınırlandırılmasına karar verilmiş ve ithalatçılardan tediyelerini beş ay içinde Merkez Bankasına yatırmaları istenerek spekülasyon engellenmeye çalışılmıştı. Kâr marjlarını sabitleyen bir kararname çıkardı ve fiyatları kontrol etmek için bir daire oluşturdu. Dış seyahatlere ve dövizle sınırlamalar koyuldu; hatta hükümetin tarımsal kredileri kısıma ve tarım gelirlerini vergilendirme niyetinde olduğuna dair söylentiler bile oldu.⁶⁴

Bu önlemlere karşın mal kıtlığı, vurgunculuk ve spekülasyon azalmadan devam etti. 1955 ortalarında hükümet, Demokrat Parti içinde epey nabız yoklamasından sonra 18 Mayıs 1956'da meclisten geçirilen Milli Koruma Kanunu da dahil, olağanüstü denetim tedbirleri düşünmeye başladı. Partinin daha önce yaptığı bütün vaatlere aykırı olan bu kanun hükümete, mal ve hizmetlerin dağılımını ve fiyatlandırılmasını düzenlemede artan bir yetkiyle birlikte ekonomiyi düzenleme yetkisi de veriyordu.⁶⁵

Ekonomi artık krizdeydi. Döviz yokluğu neredeyse bütün ithalatın durmasına yol açtı ve hammadde yokluğu fabrikaları yarı kapasiteyle çalışmak zorunda bıraktı. General Elektrik bile kapanma tehlikesiyle yüz yüzeydi.

Radikal yasalara karşın DP'liler, yarım yamalak önlemlerle istikrar ve güveni yeniden sağlayamazlardı. Kendilerinin nahif ekonomik felsefelerinin, büyümenin kalkınmayla aynı şey olduğuna inanmalarının kurbanı oldular. Ucuz tarım kredisi politikaları, tarım ürünlerine devlet-destekli fiyatlar, tarımsal gelirlere vergi muafiyeti zengin bir toprak ağaları sınıfı yarattı ve kırsal kesime dinamizm getirdi. Fakat bu zenginlik tüketime itilim verdi ve ekonominin karşılayamadığı bir talep yarattı.⁶⁶ Ayrıca, gıda fiyatlarının yükselmesine ve nüfusun bütün kesimlerini, özellikle sabit gelirli ücretlileri

64 *Swiss Review of World Affairs*, IV, Ekim 1954, 16-18.

65 Tasarı üzerine tartışma 7 Mayıs 1956'da başladı. Bkz. Türk basını, 8-18 Mayıs 1956.

66 *The Economist*, 20 Mart 1954; Reed, "New Force," *MEJ*, VII/1(1953), 33-4; Paul Stirling, "Two Turkeys," *The Listener*, 29 Nisan 1954.

etkileyen ve bütün ekonomiyi kilitleyen bir enflasyona da yol açtı.

Menderes, kırsal seçmenlerin hoşuna gitmeyecek önlemleri düşünemedi ve onun tarım politikası ülkenin ekonomik sorunlarının kaynağıydı. Çiftçilere verdiği fiyat dünya fiyatlarının iki katıydı ve bu durum, hazine için büyük bir yükü. Kolay krediler sadece tüketimi arttırmakla kalmadı, yatırımların payını azaltıp kırsal toplumdaki ekonomik uçurumu da genişletti. Tarım gelirlerini vergilendirememeye verimliliği engelledi ve aynı zamanda devlet gelirlerini de azalttı. Menderes'in Mayıs 1954 seçimlerindeki başarısı onu kendi politikalarının doğruluğuna inandırdı.⁶⁷ Türk çiftçisini memnun etmek, siyasi başarıyı garanti etmenin bir yolu olarak görülmeye başlandı. Bu nedenle, Menderes'in 19 Mayıs 1957 tarihinde buğday alım fiyatlarını yükselteceğini ilân etmesinin erken bir genel seçimin işareti olarak yorumlanması şaşırtıcı değildir.⁶⁸

Ellilerin sonlarına gelindiğinde ekonomi üzerindeki kontrolü kaybetmiştiler. Önlemlerinden hiçbiri umulan istikrar ve güveni sağlamamıştı. 1957 seçim sonuçları şiddetli bir şok oldu ve DP'nin gerilemesine, ekonomik politikasının neden olduğundan kuşku yoktu.

Menderes, sorunlarının geçici olduğuna ve tek şeyin, ekonomi mal üretmeye başlayana kadar biraz zamana gereksinim duyduğuna inanıyordu. Yatırımlarının sonuç vereceğine inandı ve yabancı müttefiklerinin, özellikle Washington'daki dostlarının yardımıyla zaman kazanmayı umdu. Temmuz 1958'de Batılı güçler, Türk ekonomisiyle birlikte Menderes hükümetini kurtarma programlarını açıkladılar ve Ankara'ya 359 milyon dolar borç vermeyi kabul ettiler. Bu paranın 234 milyon dolarını Amerika, 100 milyon dolarını Avrupa Ekonomik Topluluğu ve 25 milyon dolarını da Uluslararası Para Fonu sağlamayı kabul etti.⁶⁹

67 Menderes'in 24 Mayıs 1954 tarihli Meclis konuşması, Öztürk, *Hükümetler*, 391 içinde.

68 *Cumhuriyet*, 18, 20 ve 21 Mayıs 1957.

69 Türk basını, 4 Ağustos 1958; *The Economist*, 9 Ağustos 1958 ("A Rescue Operation"); Hershlag, *Turkey*, 147

Bu, Türkiye'nin dermansız ekonomisine yaşamsal önemde bir döviz enjeksiyonu sağlayan bir "kurtarma operasyonu"ydı. Fakat bu enjeksiyonla birlikte Batılı güçler, "istikrar" tedbirlerini uygulaması için Menderes'e baskı yaptılar. Bu önlemlerden en önemlisi liranın de facto devalüe edilmesiydi: dolar karşısında lira 2.80 TL'den 9.025 TL'ye düşürüldü.

İçerideki ve dışarıdaki büyük iyimserliğe karşın, bu kredinin etkileri sadece geçici oldu. Profesör Hershlag'a göre "önceki politikalardan temel bir sapmayı teşkil eden bu "kurtarma operasyonu", başka tamamlayıcı önlemler -daha iyi bir öncelikler tercihi, verimliliğin artırılması, dış borç açığının azaltılması, dış borçların konsolidasyonu gibi- yürürlüğe konmuş olsaydı, başarılı olabilir, güven ve istikrarı sağlayabilirdi... Üretimde devam eden yavaşlama, 1959 ve 1960 cari hesaplarında artan açıklarla birlikte ekonomik ve politik olarak zayıflayan hükümet, direnemedi."⁷⁰

1958 sonlarına gelindiğinde Menderes, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için gerekli önlemleri siyasi olarak artık alamaz durumdaydı. Bir fark varsa o da, muhalefet partilerine karşı siyasi mücadelenin onu, her an olması muhtemel seçimleri dikkate alarak popüler olmayan planları göz ardı etmeye zorlamasıydı. Mayıs 1960'ta Menderes devrildiğinde Türk ekonomisi çökmüştü ve onun yerini alan rejimin temel görevlerinden biri, ekonomiyi sağlığına kavuşturmaktı.